

PHALAMENNDE NA VHULAVHELESI

Ndingo ya vhukuma ya dimokirasi ndi tshiimo tshine Phalamennde ya nga kona u vhona uri muvhuso u vha na vhuḑifhinduleli kha vhathu. Izwi zwi itwa nga u dzulela u vha na vhulavhelesi (u vhea iṭo) vhu sa fhidzi ha mishumo ya muvhuso.

Phalamennde na Komiti dzayo dzi na maanda a u hambela muthu muṅwe na muṅwe uri a kana tshiimiswa tshinwe na tshinwe uri tshi nee vhuṭazwi kana u bvisa maṅwalo, na u vhiḡa khadzo.

MAANDA A NDAYOTEWA

- Ndayotewa i amba uri Phalamennde i na maanda a u ita vhulavhelesi kha madavhi oṭhe a muvhuso, hu tshi katelwa na ayo a re kha vhuimo ha mivhuso yapo na ya mavunḑu.

VHULAVHELESI NDI MINI?

- Vhulavhelesi ndi mushumo wo ṅetshedzwaho Phalamennde nga Ndayotewa wa u vhea iṭo na u lavhelesa mishumo ya muvhuso.
- Musi i tshi khou ita vhulavhelesi, Phalamennde i sedza kha masia a tevhelaho:
 - u thoma u shuma ha milayo
 - tshumiso ya migaganyagwama
 - u tevhedza nga vhuṭevheleli ha milayo ya Phalamennde na Ndayotewa
 - ndangulo i bveledzaho ya mihasho ya muvhuso.

NDI NGANI MUSHUMO WA VHULAVHELESI WA PHALAMENNDE U WA NDEME?

- Nga u lavhelesa mishumo ya muvhuso, Phalamennde i a kona u vhona uri ṅḑisedzo ya tshumelo i a vha hone, u vhona uri vhadzulapo vhoṭhe vha a kona u tshila vhuṭshilo ha khwine.

PHALAMENNDE I ITA VHULAVHELESI NGA ZWIITISI ZWI TEVHELAKHO:

- u vhona na u thivhela u sa shumisa zwithu zwavhuḑi
- u thivhela vhuḑifari ha muvhuso vhu sa tendelwi nga mulayo na Ndayotewa
- u tsireledza pfanelo na mbofholowo zwa vhadzulapo uri muvhuso u vhe na vhuḑifhinduleli ha u ri tshelede ya vhatheleli i khou shumiswa hani
- u ita uri matshimbidzele a muvhuso a vhe a vhonadzaho na u takusa fulufhelo ḡa tshitshavha kha muvhuso.

MUSHUMO WA VHULAVHELESI WA NNḑU MBILI DZA PHALAMENNDE

- Phalamennde yo vhubwama nga Nḑu mbili, dzine dza vha:
 - **Buthano ḡa Lushaka** (NA), na
 - **Khoro ya Lushaka ya Mavunḑu** (NCOP).
- Inwe na inwe i na mushumo wa vhulavhelesi wo khetheaho une ya u ita.

- Ndayotewa i amba uri **Buthano ḡa Lushaka** ḡi khethelwa u imela vhathu na u vhona uri hu vhe na muvhuso nga vhathu nga fhasi ha Ndayotewa. ḡi ita izwi nga u:

- vhona uri madavhi a vhuḡangi a muvhuso kha vhuimo ha lushaka ha muvhuso a na vhuḑifhinduleli khaḡo, na
- kwhaṭhisa vhulavhelesi kha u shumiswa ha maanda a muvhuso, na u thoma u shuma ha mulayo.

- **Khoro ya Lushaka ya Mavunḑu** i imela mavunḑu u vhona uri madzangalelo ao a dzhielwa ṅṭha kha sia ḡa muvhuso wa lushaka.

- Mushumo wa NCOP ndi u vha na vhulavhelesi kha zwithu zwa lushaka zwa muvhuso wa vunḑu na muvhuso wapo.
- NCOP i nga ṭoda muraḡo wa Khabinethe, kana muofisiri wa muvhuso wa lushaka kana Muraḡo wa Khorotshitumbe wa muvhuso wa vunḑu a tshi dzhenela muṭangano wa Khoro kana komiti.

MUSHUMO WA KOMITI DZA PHALAMENNDE

- U ya nga Ndayotewa, Komiti dza Phalamennde dzo vhubwama sa zwishumiswa zwa Nḑu zwa u leludza vhulavhelesi na u vhea iṭo muvhuso.
- Komiti idzi ndi fhethu hune mushumo munzhi wa vhulavhelesi na wa milayo wa Phalamennde wa itwa hone.

- Komiti dzi sedzesesa mulayo, dza lavhesa mushumo wa muvhuso na u shumisana na tshitshavha.
- Tshinwe tsha zwithu zwa ndeme zwa mushumo wa vhulavhelesi ndi u dzhielwa ṅṭha ha mivhigo ya ṅwaha nga ṅwaha ya madavhi a Muvhuso na mivhigo ya Muoditha Dzheneraḡa nga komiti.
- Zwi tshi bva kha ndivho ya vhalavhelesi, komiti i ḡo hambela ṭhalutshedzo u bva kha davhi ḡa Muvhuso kana ya ḡi dalela u itela u wana mawanwa a ngoho.

MAITELE A VHULAVHELESI

a) Voutu dza Mugaganyagwama

- Minisiṭa wa Gwama vha ḡivhadza pulane dza mugaganyagwama wa ṅwaha u tevhelaho wa muvhalelano, khathihi na voutu dza mugaganyagwama wa muhasho muṅwe na muṅwe.
- Phalamennde i fanela u tendela Mugaganyagwama.
- Nga murahu ha u ṅetshedzwa ha voutu dza mugaganyagwama, komiti inwe na inwe i vha na vhuṭfiwa na uyo muhasho wa muvhuso une ya khou ita vhulavhelesi khawo.
- Izwi ndi u itela u wanulusa arali Muhasho wo kona u swikela mushumo wa ṅwaha wo fhelaho na u shumisa tshelede ya vhatheleli nga ṅḡila yo fanelaho.

b) Mbudziso dzi fhindulwaho nga khorondanguli

- U vhudzisa Mbudziso kha muvhuso ndi inwe ya ṅḡila dzine Phalamennde ya ita uri muvhuso u vhe na vhuḑifhinduleli ngayo.

- Mbudziso dza u amba kana dza phindulo dzo tou nwalwaho dzi nga swikiswa kha Muphuresindennde, Mufarisa Muphuresindennde na Minisiṭa kha mafhungo ane vha vha na vhuḍifhinduleli khao.
- Tshifhinga tsha mbudziso tshi nea Miraḍo ya Phalamennde tshifhinga tsha u vhudzisa miraḍo ya Muvhuso nga ha mafhungo a ndisedzo ya tshumelo, vho imela mahoro avho a politiki kana vhakhethi.

c) Zwitatamennde zwa miraḍo

- Nga u shumisa kuitele ukwu, Miraḍo ya Phalamennde vha nga amba zwitatamennde kha Nḍu, nga ha fhungo liḥwe na liḥwe.

d) Nḍivhadzo dza makumedzwa

- Nga u ḥetshedza Nḍivhadzo ya Likumedzwa, murado wa lihora ja politiki liḥwe na liḥwe a nga ḍisa mafhungo uri a reriwe Phalamenndeni, nga u ralo hu vha u fusha vhuḍifhinduleli havho ha vhaulavhelesi.

e) Khanedzano dza dzulo jihulwane

- Khanedzano dza dzulo jihulwane ndi dziḥwe nḍila dza u swikisa mafhungo a ndeme kha muvhuso nga ha mbekanyamushumo dziḥwe dza muvhuso kana mulayo u ṭodeaho u khwinisa ndisedzo ya tshumelo.

f) Mushumo wa fhethu ha Vhukhetholo

- Mushumo wa fhethu ha vhukhetholo u nea Miraḍo ya Phalamennde tshifhinga tshi

- vhonalaho tsha u ita vhaulavhelesi havho vhone vhane.
- Mushumo wa fhethu ha vhukhetholo u vha nḍila ya u shumisana vhukati ha Miraḍo ya Phalamennde na tshitshavha.
- Miraḍo i na mushumo wa u tsivhudza Phalamennde kha fhungo liḥwe na liḥwe lo wanalaho nga tshifhinga tsha musi vhe kha mushumo wa vhaulavhelesi.

VHA NGA SHELA MULENZHE HANI

a) U ḥetshedza vhupfiwa

- U ḥetshedza vhupfiwa kha Komiti ya Phalamennde ndi iḥwe nḍila ya u ita uri vha pfiwe Phalamenndeni.
- Nga u ḥetshedza vhupfiwa, vha vha na tshifhinga tsha u ṭuṭuwedza muhumbulo wa Miraḍo ya Komiti vhane vha khou amba nga ha tshiḥwe tshipiḍa tsha mvetamveto ya mulayo musi tshi sa athu vha mulayo.

b) Phethisheni

- Mudzulapo muḥwe na muḥwe u na ppanelo ya u swikisa phethisheni kha Phalamennde, sa zwe zwa ḥetshedzwa nga Ndayotewa.
- Muthu muḥwe na muḥwe a, tshigwada tsha vhathu tshi kana dzangano li nga swikisa phethisheni kha Phalamennde.
- Phethisheni ndi khumbelo ya tshiofisi kha Vhulanguli ya u ita mushumo. I nga vha nga tshivhumbeo tsha muvhilo, khumbelo ya u itelwa vhuhwavho kana u tandululelwa mbilaelo.

PARLIAMENT OF THE REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

Produced by the Public Education Office • Parliamentary Communication Services • INSPIRED BY PEOPLE
www.parliament.gov.za • P.O. Box 15, Cape Town, 8000 • Telephone: (021) 403 3341 • Facsimile: (021) 403 3303

PARLIAMENT OF THE REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

Phalamennde Na Vhaulavhelesi

Phalamennde Na Vhaulavhelesi